

ГРУПА АУТОРА

БУДУЋНОСТ И БЕЗБЕДНОСТ

Трендови од значаја
за безбедност
Републике Србије

Група аутора

БУДУЋНОСТ И БЕЗБЕДНОСТ
Трендови од значаја за безбедност
Републике Србије

Др Мирослав Митровић, пуковник
Др Милован Суботић, пуковник
Проф. др Станислав Стојановић
МА Милинко Врачар, потпуковник
МА Игор Баришић, капетан фрегате
МА Игор Пејић

БУДУЋНОСТ И БЕЗБЕДНОСТ
Трендови од значаја за безбедност Републике Србије
Прво издање

Рецензентска комисија
Доц. др Вељко Благојевић, пуковник
Др Милош Миленковић, пуковник
Проф. др Мирослав Младеновић

Издавач
Медија центар „Одбрана”

Библиотека „Војна књига”
Књига број 2656
Едиција *Зборници*

За издавача
Директор
Доц. др Миљан Милкић Пуковник

Начелник Одељења за издавачку делатност
– Редакција „Војна књига”
Горан Јањић, дипл. инж.

Уредник
Мр *Снежана Токић*

Главни графички уредник
Александра Капор

Ликовно-графички уредник
Станислава Струџаи

Језички редактор
Слађана Мирчевски
Јелица Живановић
Ања Глишовић

Коректор
Слађана Грба

Тираж 150 примерака

Штампа
Војна штампарија, Београд

Copyright © Медија центар „Одбрана”, 2025

ISBN 978-86-335-0879-7

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ

УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ
Институт за стратегијска истраживања

Др Мирослав Митровић, пуковник

Др Милован Суботић, пуковник

Проф. др Станислав Стојановић

МА Милинко Врачар, потпуковник

МА Игор Баришић, капетан фрегате

МА Игор Пејић

БУДУЋНОСТ И БЕЗБЕДНОСТ

Трендови од значаја за безбедност

Републике Србије

Београд, 2025.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	13
----------------	----

Станислав Стојановић

ГЕОПОЛИТИЧКИ ТРЕНДОВИ КОЈИ УГРОЖАВАЈУ БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

УВОД	19
------------	----

ОПАДАЊЕ МОЋИ ЕВРОАТЛАНТСКОГ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ДИСКУРСА.....	23
--	----

Криза идентитета Западног света	23
---------------------------------------	----

САД и криза међународног лидерства	31
--	----

ЕУ и неизвесност европског заједништва.....	45
---	----

ИДЕЈА ЕВРОАЗИЈЕ И МУЛТИПОЛАРНИ КОНЦЕПТ МЕЂУНАРОДНЕ ПОЛИТИКЕ	59
--	----

Интеграцијски процеси и државе евроазијског простора	60
--	----

Руско великосилство и постсовјетски простор.....	68
--	----

Кина – одбрамбена цивилизација или перспективан хегемон	79
---	----

ИЗАЗОВИ И ЗНАЧАЈ ИСЛАМСКОГ ГЕОПОЛИТИЧКОГ ФАКТОРА	89
---	----

Моћ и немоћ исламског света	89
-----------------------------------	----

Турска између модерности и неосманизма	90
--	----

ЗАКЉУЧАК	93
----------------	----

ЛИТЕРАТУРА.....	97
-----------------	----

Игор Баришић

РЕГИОНАЛНИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ТРЕНДОВИ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

УВОД	105
ИНТЕГРАЦИЈА БАЛКАНА У ЕВРОАТЛАНСКИ ГЕОПОЛИТИЧКИ И БЕЗБЕДНОСНИ ПРОСТОР	111
РУСИЈА И ОСПОРАВАЊЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ НАДМОЋИ САД И ЕУ НА БАЛКАНУ	125
ГЕОЕКОНОМСКИ ПРОДОР КИНЕ НА БАЛКАН	143
ЗАКЉУЧАК	157
ЛИТЕРАТУРА	169

Милинко Врачар

ОДБРАМБЕНА ФУНКЦИЈА ДРЖАВЕ У УСЛОВИМА ИЗМЕЊЕНЕ ФИЗИОНОМИЈЕ РАТА

УВОД	185
КАКО РАЗУМЕТИ ОДБРАМБЕНУ ФУНКЦИЈУ ДРЖАВЕ	189
Одбрана као потреба државе	189
Законитост и логика одбрамбене функције државе	192
Одбрамбени механизам човека	196
Одбрана као војни аспект заштитне функције државе	199
ТРАНСФОРМАЦИЈА РАТА ПОЧЕТКОМ НОВОГ ВЕКА	205
Погледи на рат	205
Питање рата у међународним односима	207
Питање рата у класичној стратешкој мисли	210
Трагање за законима рата	210
Природа и карактер рата	211
Концепт победе и први принцип стратегије	213

Питање рата у стратешкој мисли хладноратовског периода	215
Питање рата у стратешкој мисли постхладноратовског периода	218
Физиономија рата кроз објектив Клаузевицеве мисли	221
ДА ЛИ ПОЛИТИЧКА КОРИСНОСТ ВОЈНЕ	
МОЋИ ОПАДА?	229
Будућност тврде (војне) моћи	229
Тренд умањења политичке корисности војне моћи	234
Први принцип стратегије савременог рата	238
ОГРАНИЧЕЊА ПОЛИТИЧКЕ КОРИСНОСТИ	
УПОТРЕБЕ СИЛЕ	243
Политичка корисност војне моћи кроз објектив стратегије	243
Физиономија рата као предмет стратешког мишљења	248
Контекстуална природа употребе силе	251
<i>Техничко-технолошки контекст</i>	251
<i>Економски контекст</i>	255
<i>Социокултуролошки и политички контекст</i>	258
ПРАВАЦ РАЗВОЈА ОДБРАМБЕНЕ ФУНКЦИЈЕ ДРЖАВЕ	263
Шта је донела глобализација?	263
Дијалектика одбрамбене функције државе у доба глобализације	266
Од војне до свеобухватне (тоталне) одбране	268
ЛОГИКА РАТНЕ СТРАТЕГИЈЕ	
У ПОСТХЛАДНОРАТОВСКО ДОБА	275
ЗАКЉУЧАК	279
ЛИТЕРАТУРА	285

Игор Пејић

ЗНАЧАЈ ВОЈНЕ МОЋИ У ПОЛИТИЦИ ИЗАЗИВАЧА НАКОН ХЛАДОГ РАТА

УВОД	295
КРАЋИ ИСТОРИЈСКИ ПРЕСЕК ЗНАЧАЈА ВОЈНЕ МОЋИ	
У МЕЂУНАРОДНОЈ ПОЛИТИЦИ	299
Војна моћ у међународној политици након Хладног рата	303
Покушај одређивања појма „велике силе”	310

ВОЈНА МОЋ И УРАВНОТЕЖАВАЊЕ.....	315
КОНЦЕПТ УНИПОЛАРНОСТИ	323
Развој руске војне моћи након Хладног рата.....	327
Кинеска војна моћ након Хладног рата	338
РАЗМАТРАЊА ТРЕНДА УТИЦАЈА ВОЈНЕ МОЋИ ПО БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	349
ЗАКЉУЧАК	353
ЛИТЕРАТУРА.....	357

Милован Суботић

ТРЕНДОВИ САВРЕМЕНОГ ПОЛИТИЧКОГ НАСИЉА: ОД ГЛОБАЛНОГ КА РЕГИОНАЛНОМ И НАЦИОНАЛНОМ

УВОД	369
ТЕОРИЈСКИ ОКВИР УЗРОКА НАСИЉА	375
Шта насиље чини политичким?	379
Антагонистички идентитети као покретачи политичког насиља	384
ГЛОБАЛНА СЛИКА ПОЛИТИЧКОГ НАСИЉА НА ПРИМЕРУ LOCKDOWN-а	387
Масовне демонстрације у време lockdown-а.....	393
Државна репресија и насиље против цивила	398
Организовано политичко насиље, недржавни актери и конвенционални сукоби	402
ПОЛИТИЧКО НАСИЉЕ НА ЕВРОПСКОЈ ПЕРИФЕРИЈИ – ТРЕНДОВИ, ПРЕТЊЕ И ОСНОВНИ УЗРОЦИ	409
Трендови политичког насиља у „европском суседству”	411
Блиски исток	412
Северна Африка	415
Регион Сахел	417
Постсовјетски простор	420
Импликације по Европу и трендовска закономерност у анализираним подручјима	428

ЕВРОПСКА ВИЗУРА ПОЛИТИЧКОГ НАСИЉА	431
Утицај пандемије ковид 19 на екстремизацију и тероризам у ЕУ	435
Цихадистички екстремизам и тероризам	436
<i>Насилни инциденти који користе терористички</i> <i>‘modus operandi’</i>	440
Десно оријентисани екстремизам	442
<i>Десничарске пропагандне теме</i>	445
<i>Екстремна десница и миграције</i>	448
Левичарски и анархистички екстремизам	454
<i>Групе и структуре</i>	458
Теме на агенди левичарске пропаганде	459
Етнонационалистички и сепаратистички екстремизам	461
Најважније етносепаратистичке групе и њихова структура	462
ПОЛИТИЧКО НАСИЉЕ И ЗАПАДНИ БАЛКАН	467
Десни екстремизам на Западном Балкану: између етнонационализма и верског екстремизма	470
<i>Поливалентност балканских екстремизама</i>	475
Изазови појединих земаља Западног Балкана у контексту радикализације и екстремизма	478
<i>Албанија</i>	478
<i>Босна и Херцеговина</i>	483
<i>Црна Гора</i>	486
<i>Северна Македонија</i>	489
Србија и политичко насиље на примеру Косова и Метохије	492
<i>Екстремизам инспирисан религиозним различитостима</i>	493
<i>Екстремизам у окриљу етнонационализма</i>	497
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	503
ЛИТЕРАТУРА	511

Мирослав Митровић

QUO VADIS SERBIA? – ПРОЈЕКЦИЈА ТРЕНДОВА ОД ЗНАЧАЈА ЗА НАЦИОНАЛНУ БЕЗБЕДНОСТ, МЕКУ МОЋ И СТРАТЕШКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

УВОД	529
ГЛОБАЛИЗАЦИЈА КАО ОПШТИ ОКВИР САВРЕМЕНЕ БЕЗБЕДНОСТИ	533

НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ НА ПРАГУ МУЛТИПОЛАРНОСТИ	541
Угрожавање националне безбедности	543
Политички аспекти националне безбедности	546
МЕКА МОЋ У САВРЕМЕНИМ МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА	549
Чиниоци меке моћи	551
Рационализација меке моћи	553
Како „мерити” меку моћ?	557
Мека моћ мале државе	558
СТРАТЕШКА КОМУНИКАЦИЈА И НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ	563
ГЛОБАЛНИ И РЕГИОНАЛНИ УТИЦАЈИ НА НАЦИОНАЛНУ БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	567
АКТУЕЛНИ ОДНОС РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ПРЕМА СОПСТВЕНОЈ НАЦИОНАЛНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ	571
Актuelни спољнополитички аспект националне безбедности Републике Србије	577
Рационализација стања националне безбедности Републике Србије	582
Трендови стања националне безбедности Републике Србије	588
ПРОЈЕКЦИЈА ТРЕНДА РАЗВОЈА МЕКЕ МОЋИ СРБИЈЕ	593
СТРАТЕШКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ СРБИЈЕ	599
Приступ САД стратешкој комуникацији	599
<i>Стратешка комуникација САД према Србији</i>	602
<i>Медији</i>	603
<i>Утицај преко невладиних организација</i>	603
Руски приступ стратешкој комуникацији	605
<i>Руско информативно деловање према Србији</i>	608
<i>Јавна дипломатија</i>	608
<i>Медији</i>	609

Кинеска стратешка комуникација.....	611
<i>Кинеска спољна пропаганда према Србији</i>	614
<i>Јавна дипломатија</i>	615
<i>Медији</i>	615
Ефекти стратешке комуникације према Србији.....	617
Пројекција стратешке комуникације Србије	620
ЗАКЉУЧАК	631
ЛИТЕРАТУРА	637
БЕЛЕШКА О АУТОРИМА.....	657
SUMMARY.....	659
CONTRIBUTORS.....	665

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА”

Београд, Браће Југовића 19

e-mail: medijacentar@mod.gov.rs

www.odbrana.mod.gov.rs

Продаја

011/3201-810, 3241-254

e-mail: komercijala@mod.gov.rs

Књижара

Београд, Васе Чарапића 22

тел. 011/2184-925

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

911.3::327(497)(082)
351.861(497.11)(082)

БУДУЋНОСТ и безбедност : трендови од значаја за безбедност Републике Србије / [уредник Снежана Ђокић]. – 1. изд. – Београд : Медија центар „Одбрана”, 2025 (Београд : Војна штампарија). – 666 стр. : илустр. ; 23 см. – (Библиотека Војна књига ; књ. бр. 2665. Едиција Зборници)

Тираж 150. – Стр. 13-18: Предговор / Мирослав Митровић. – Белешка о ауторима: стр. 657-658. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз свако поглавље. – Summary.

ISBN 978-86-335-0879-7

- а) Геополитика – Балканске државе – Зборници
- б) Безбедносни систем – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 164159241

Милован Суботић

ТРЕНДОВИ САВРЕМЕНОГ ПОЛИТИЧКОГ НАСИЉА: ОД ГЛОБАЛНОГ КА РЕГИОНАЛНОМ И НАЦИОНАЛНОМ

УВОД

Постоји прича о раднику којег су сумњичили за крађу: Сваке вечери кад би напуштао фабрику испред себе је гурао колица која су стражари помно претраживали, али нису налазили ништа сумњиво јер су она била празна, док напоследку нису схватили о чему се ради: радник је крао управо сама колица. Ако се може наћи заједнички именитељ, односно теза која обједињује рефлексije које следе у овом поглављу, онда је то чињеница да се исти парадокс односи и на насиље. Потребно је учинити корак уназад, одвојити се од фасцинантног искушења директног субјективног насиља које врши јасно препознатљив починилац и уместо тога уочити обресе позадине која генерише такве појаве. Такав регресивни корак омогућава нам да идентификујемо насиље које подупире управо наша настојања да се против њега боримо и заговарамо толеранцију. Ово представља полазишну тачку, можда чак и аксиом разумевања савременог насиља: субјективно насиље представља само највидљивији врх троугла којег чине још две врсте објективног насиља. Прво, ту је „симболичко насиље”, отелотворено у језику и формама, оно што Хајдегер (*Martin Heidegger*) назива „нашом кућом битка”.¹ Као што ћемо видети касније, та врста насиља не делује само у читим и детаљно проучаваним случајевима подстицања и одношења спрема друштвене доминације која се репродукује у нашим свакидашњим говорним облицима. Друго, постоји оно што се често назива „систематским насиљем”, које се односи на често катастрофалне последице ваљаног функционисања економских и политичких система.

Дакле, суштина је у томе да се субјективно и објективно насиље не могу посматрати са исте позиције: субјективно насиље доживљава се наспрам нулте тачке не-насиља као нарушавање „нормалног”, мирног стања ствари. Објективно насиље је насиље инхерентно „нормалном” поретку ствари. Објективно је насиље невидљиво управо стога што подржава такво стање нулте тачке наспрам којег, кад се оно наруши, насиље доживљавамо субјективно. Да бисмо га уочили, потребан нам

1 Martin Hajdeger, *Bitak i vreme*, Ultimatum, Beograd, 2022, стр. 310.

је изнијансиран (паралаксичан) поглед, где се изглед неког предмета (појаве) мења када се он(а) посматра из различитих тачака/углова. Систематско насиље је стога нешто попут озлоглашене „тамне материје” у физици, противтежа сувише видљивом субјективном насиљу. Оно је можда невидљиво, али га треба узети у обзир да би се схватио смисао онога што се перципира као ирационални излив субјективног насиља. Стога, када нас глобални медији обасипају разним „хуманитарним кризама” које се непрестано јављају широм света, треба увек имати на уму да је таква криза постала медијски видљива као резултат сложене борбе за превласт у којој, према устаљеном правилу, хуманитарна питања имају мање важну улогу од оних културних, идеолошко-политичких и економских.

Управо из ових разлога теоретичари насиља прибегли су диференцијацији насиља на основу моћи актера способних да изврше насиље. Тако разликујемо директно (објективно, интерперсонално) и структурално (индиректно, систематско) насиље. *Директно или интерперсонално насиље* може се описати као „традиционално” најчешће испитиван облик насиља. То је онај облик насиља у којем су субјекат и објекат директно повезани – било да је реч о појединцима, групама било о другим колективним актерима. Код овог типа насиља постоје: актер који врши насиље, објекат насиља који је жртва насиља и акција или чин насиља. Директно насиље може бити физичко, сексуално, економско или психолошко (више о томе у наредном поглављу). Може се одвијати у сфери приватних и породичних односа или у заједници и укључује врло различите форме, од вршњачког насиља младих, преко насиља према женама, злостављања на интернету, силовања, тортуре, убиства, па све до ратова и социјалних немира. Суштински ово је отворено, видљиво насиље и по правилу има негативне конотације. У психологији, праву или областима практичних политика њему се посвећује много пажње. Норвешки социолог и главни оснивач дисциплине мира и студија конфликта Галтунг (*Johan Galtung*) супротставио се настојањима да се насиље сведе само на овакве облике. Према његовом мишљењу, свођење насиља само на директно насиље не омогућава да се на одговарајући начин објасне социјални феномени који не зависе од непосредног чина насиља, односно да жртве насиља нису само актери који су изложени интенционалном насиљу.²

2 Johan Galtung, "Violence, Peace, and Peace Research", *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 3, 1969. pp: 167-191; – Johan Galtung, *Mirnim sredstvima do mira*, Centar za evrobalkansku saradnju, 2009.

За разлику од директног насиља, које се често схвата као облик понашања, структурално насиље (индиректно, систематско) укорене-но је у социјалним структурама које одликују неједнакости (неправични и експлоататорски политички, економски, правни и социјални системи). Галтунг наглашава да су у друштву ресурси неравномерно дистрибуирани и да је, штавише, моћ да се одлучује о дистрибуцији ресурса неравномерно дистрибуирана. Стога се у његовом теоријском оквиру насиље може разумети као облик социјалне неправде.³ Овај тип насиља често је невидљив јер је укорењен у наш свакодневни живот. Антрополог Фармер (*Paul Farmer*) елаборирао је концепт структурног насиља даље проблематизујући однос репресије и одговорности. Он је указивао да „концепт структурног насиља треба да омогући проучавање социјалних механизма репресије, као резултата многобројних услова, међу којима свест о њима не представља мање важан услов.”⁴ Манифестације овог типа насиља могу се кретати од неједнаких шанси за образовање, права на здравствену заштиту, запошлење, до расних, верских или етничких неједнакости, глади и сиромаштва, као последица економског насиља, родне неправедности и слично. Ови облици неправди су институционализовани и обухватају шире социјалне односе, као што су класни (експлоатација), родни (сексизам), међуетнички (етно/национализам, етноцентризам), међурелигијски/међуконфесионални (верски екстремизам) и слично.

Насиље, које је предмет овог поглавља, биће посматрано управо у форми структуралног и то путем виолентног колективног понашања. Све до шездесетих година XX века колективно насиље је пре дефинисано као девијантно понашање, него као акција усмерена на остваривање социјалне контроле. У радовима Гистава Ле Бона (*Gustav Le Bon*), утицајног социолога с почетка 20. века, колективно насиље описано је као ирационално, ђудљиво, деструктивно понашање гомиле, које је често третирано као масовна хистерија и диктаторска доминација групне свести.⁵ Насупрот овом становишту, данас се колективно насиље углавном схвата као облик протеста, захтев за правдом. Међутим, док се неки облици колективног насиља сматрају прихватљивим, с другим облицима није тако. На пример, „насиље одозго”, које представља насиље које почине држава, доминантна класа и елита, често није прихватљиво, док „насиље одоздо” које потиче од организованих

3 Johan Galtung, "Violence, Peace, and Peace Research", op. cit., p. 171.

4 Paul Farmer, *Pathologies of Power*, University of California Press, 2003, p. 307.

5 Roberta Senechal de la Roche, "Collective Violence as Social Control", *Sociological Forum*, Vol. 11, No. 1, 1996: 97-128. p. 98.

грађана, сиромашних, имиграната или оних који су на други начин депривирани често се вреднује као легитимни облик акције. Ипак, обе форме насиља представљају заправо манифестацију настојања да се стекне или очува социјална контрола.

Просторни оквир такође игра значајну улогу у разумевању савременог политичког насиља. Када се размишља о улози коју простор има у насиљу, треба обратити пажњу на неколико аспеката. Прво, поједини простори постају места страха. Управо начин на који се тај страх ствара и укоренује у дати простор, може и треба да представља важан аспект нашег истраживања. На пример, постоје уобичајене перцепције да жене треба да стрепе од насиља када се ноћу саме враћају кући. Иако је насиље према женама знатно чешће у породичном дому него у јавном простору, тај страх од насиља утиче на понашање и жена и мушкараца. Сандберг (*Linda Sandberg*) наглашава да тај страх делимично производе шире структуре у којима је простор сам по себи уродњен.⁶ То је само пример како су насиље, страх и простор повезани. Страх од терористичких напада везује се за аеродроме, метро станице, страх од злочина из мржње за геј параде и др. То су примери како су искуства насиља укоренења у појединим просторима, претварајући их на тај начин у места страха.

Друго, одређени простори могу постати нека врста *физичког центра насиља*. Поједина гетоизирана насеља, која имају јасно дефинисане границе, представљају нека од најопаснијих места у која не залазе ни снаге безбедности. И не само то. Та места су подручја структурног насиља које ствара подручје репресије над жртвама. Простори повезани са насиљем могу имати и шире географске конотације, што је нарочито значајно за геополитички контекст савременог насиља. Тако је, рецимо, Босна и Херцеговина у време грађанског рата сматрана за једно од најопаснијих места на свету. Напокон, простор је интензивно повезан с одређеним ресурсима. Насиље може да буде средство да се ти ресурси досегну, преузму, контролишу. Пример за то је чувени дијамантски рат у Сијера Леонеу.⁷ Све ове димензије су само могући начини да се проучавању политичког насиља приступи из перспективе простора.

Политичко насиље данашњице свакако је у форми структуралног, оног индиректног и систематског, и током овог истраживања ће бити полазно идентификовано управо као такво. Дефинициони оквир и

6 Linda Sandberg, *Fear of violence and gendered power relations. Responses to threats in public space in Sweden*. Umea: Gerum, 2011.

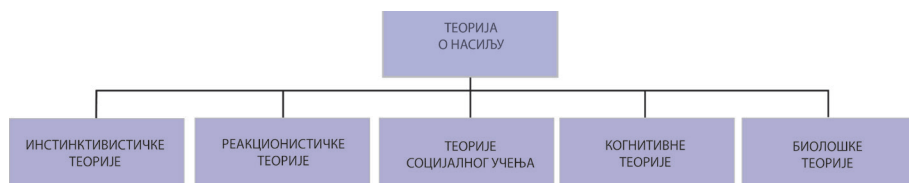
7 Видети: Hakim Džimo, „Sijera Leone: Droga i krvavi dijamanti”, *Vreme*, br. 931, 6. novembar 2008.

теоријска експликација феномена неће бити представљени на волуминозан начин, јер је превише студија ову тему на неки начин већ потрошило. Стога ће истраживачка пажња бити усмерена превасходно на појавне облике политичког насиља од глобалног, ка регионалном и националном. Још увек актуелна пандемија ковид 19, и њен утицај на (де)ескалацију одређених форми политичког насиља, нарочито за време затварања (*lockdown-a*), наметнула се сама по себи са аспирацијом да буде адекватно елаборирана. Алгоритам насиља у окриљу политике и политичког биће истражен кроз показатеље и трендовске закономерности у својеврсном геополитичком троуглу: европска периферија – визура насиља на тлу политичке Европе (ЕУ) – Западни Балкан, те хипотетички посматраној условљености/капиларности која потиरे границе између ових просторних категорија. Простор Западног Балкана ће у контексту подстрекача, чинилаца, актера и форми политичког насиља бити анализиран у свеукупном, али и контексту свих држава овог региона понаособ, док ће пример Србије бити експлификован оном тренутно најпроблематичнијом формом политичког насиља: етнонационализмом и етносепаратизмом на простору Косова и Метохије. У односу на потврђивање или одбацивање појединих хипотетичких ставова са почетка истраживања, закључна разматрања укључиће и одређене предикторне елементе те, у складу са тим, и евентуалне предлоге за практичну политику.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР УЗРОКА НАСИЉА

Као перманентни пратилац човека и људских заједница, насиље је са развојем различитих научних дисциплина задобијало и све већу пажњу научне заједнице. Диференцијација научних приступа према овом феномену условила је и дисперзиван начин бављења њиме (од природних до друштвених погледа на феномен), па се тако појавио и значајан број терорија које се баве узроцима насиља. Након дугог 20. века, обележеног значајним продорима у разнородним друштвеним наукама, као и у овом контексту подстицајних првих деценија новог века, можемо рећи да се искристалисало пет кључних теоријских праваца које трагају за узроцима насиља: *инстинктивистичке теорије*, *реакционистичке теорије*,⁸ које агресију објашњавају реакцијом на одређену ситуацију, *теорије социјалног учења*, *когнитивне теорије* и *биолошке теорије*.⁹

Графикон 1. Теорије узрока насиља (обрада – аутор)

Тако утемељивачи и протагонисти *инстинктивистичке теорије* у први план истичу да је агресивно понашање резултат инстинката који су представљају релативно стабилан биолошки покретач агресивности. Унутар ове теорије постоје три правца.

Класични сихоаналитички правац истиче да су у основи човековог понашања садржана два инстинкта: ерос – као нагон живота и танатос – нагон смрти, те да различит супремациони однос између ова два инстинкта детерминише смер човекове деструктивности, као основе на-

⁸ Формулација – аутор.

⁹ Vesna Bilić, „Агресивност у савременој школској свакдашњичи” У: Вргоћ, Н, ур. *Агресивност (насилје) у школи*, Хрватски педагошко-књижевни збор, Загреб, 1999, 43–53.

силног понашања. Ерос и танатос, према утемељивачима овог правца, воде непрестану борбу према којој превласт танатоса води ка аутодеструктивном понашању, док супремација ероса садржи потенцијал за трансфер агресивности према другима.¹⁰

Уколико би нагони били неконтролисани (слободни за испољавање), друштво би било угрожено међусобним борбама појединаца да по сваку цену задовоље своје урођене инстинкте. Друштвена енергија би се тако бесповратно трошила у обуздавању појединачних нагона. Како је човек у овом правцу инстинктивистичких теорија представљен као асоцијално биће, „друштво је приморано да путем васпитања и обрзовања спутава његове сексуалне и агресивне нагоне упућујући га на различите облике друштвеног повезивања и друштвене делатности”¹¹

Доследно томе, „Фројд (*Sigmund Freud*) указује да су велика достигнућа на плану науке и уметности, постигана у периодима израженог друштвеног обуздавања урођених инстинката”¹² Ову теорију подупиру Хартман (*Heinz Hartmann*), Ловенштајн (*Rudolph Loewenstein*), Мек Дугал (*William McDougall*) и други, с тим да износе одређене резерве према Фројдовом концепту инстинкта смрти, али и даље инсистирају на биолошком детерминизму инстинката, који код ових неопсихоаналитичара наставља да се перципира као један од кључних покретача агресивног понашања.¹³

Фромова (*Erich Fromm*) теорија агресивности на ову појаву гледа као на свако понашање које има за циљ да се нанесе штета другој особи, с тим да агресивно понашање рашчлањује на „бенигно” и „малигно”. На поставкама ове диференцијације Фром истиче разлику између агресивности и деструктивности. Прву, која је инстинктивно и филогенетски¹⁴ условљена, он назива „бенигном”. Карактеристике овако схваћене агресивности уочавају се код свих живих бића која су суочена са опстанком врсте или опасношћу по јединку. Она представља реакцију на ситуацију угрожености, чиме задобија и префикс

10 Vesna Bilić, „Агресивност у савременој школској svakidašnjici” У: Вргоћ, Н, *ур. Агресивност (насилје) у школи*, Хрватски педагошко-књижевни збор, Загреб, 1999, 43–53.

11 Снежана Пантелић Вујанић, Марија Чукановић Каравидић, *Социологија*, Универзитет за пословни инжењеринг и менаџмент, Бања Лука, 2014, стр. 70.

12 Исто.

13 Тија Жарковић Палијан, *Значајке особности алкохоличара почителја и непочителја казних djela*, Докtorsка дисертација, Медицински факултет Свеучилишта у Загребу, 2004.

14 Филогенеза представља процес постанка и развоја различитих врста, укључујући и људску. (Schuh, Randall T.; Brower, Andrew V. Z., *Biological systematics: principles and applications*, Ithaca: Comstock Pub. Associates, Cornell University Press, 2009).

тзв. дефанзивне агресивности. Простор за испољавање дефанзивне агресивности јавља се онда када нема могућности за бекство, (као примарне и најчешће реакције приликом осећања угрожености), што недвосмислено упућује да је изазвана споља. За разлику од помених дефанзивне агресивности, својствене и човеку и животињама, деструктивност (као „малигну” агресивност) од свих живих бића на планети испољава једино човек. Деструктивна агресивност стога није изазвана спољним подстицајем, није спонтана нити укореењена у инстинкту, већ је „депонована” у карактеру. Фром је сматра друштвено условљеном, што поткрепљује различитим степеном деструктивности у различитим друштвима и културама. Он чак иде и даље у елаборацији друштвене условљености ове врсте агресивности када „пораст деструктивности доводи у везу са развитком цивилизације у смислу успостављања одређених друштвених односа производње (владања и експлоатације) који упорно опстају као вид динамике друштвених односа”.¹⁵ Фром, дакле, агресивно понашање у форми тзв. бенигне агресивности види као урођену, одбрамбену реакцију и сматра је нужном за опстанак, док тзв. малигна агресивност није одређена тежњом за опстанком. Стога је „биолошки штетна и за нападача и за жртву”.¹⁶

Трећи правац у истиктивистичкој теорији артикулисан је у Лоренцовој (*Konrad Lorenz*) *етолошкој теорији агресивности*, која на агресију гледа као на човеков „урођени потенцијал”. Ова теорија не прави тврду разлику између агресивности као инстинкта за преживљавање индивидуе и деструктивности која је према Фрому иманентна само човеку.¹⁷ Према овој теорији агресија не зависи од спољашњих подражаја и ситуација у којој се човек налази, већ појединац тражи или ствара објекте на које би могао испољити већ постојећу, акумулирану агресивну енергију. Лоренц човека доживљава као мрачног уништаваоца, којем је деструкција урођена потреба и за којег је нездраво не испољавање агресивних импулса. Мањкавост његове теорије је што за хидраулички модел¹⁸ нема доказа, те што је људско понашање су-

15 Садуша Ф. Рецић, „Личност, темперамент и карактер у теорији Ериха Фрома”, *Зборник радова Филозофског факултета* XLII (2)/2012. 391–411.

16 Erih From, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Nolit, Beograd, 1984.

17 О „агресивности као борбеном нагону животиња и људи који је усмерен на припаднике властите врсте”, видети: Lorenz Konrad, *Takozvano zlo*, Algoritam, Zagreb, 2004.

18 Према овом моделу који се базира на механици флуида, енергија се непрестано нагомилава у неуралним центрима и када је се скупиле довољно долази до експлозије, без обзира на то да ли је присутан стимуланс.

више комплексно да би се могло проучавати тек посматрањем животињских врста.¹⁹

Осим инстинктивистичких теорија, у 20. веку јављају се теорије које агресију објашњавају реакцијом на ситуацију. То су *реакционистичке теорије*. Две су врсте ових теорија. Прва је *теорија агресивности*, чији су главни представници Долард (*Dollard*) и Серс (*Sears*), који тврде да је агресија увек последица фрустрације, а фрустрација увек доводи до агресивности.²⁰ Друга је *теорија хипотезе* или необихевиористичка теорија, којој је главни представник Леонард Берковиц (*Berkowitz*), и истиче да агресивно понашање може бити научено и условљено, нпр. подражајем из околине, а не мора увек бити последица фрустрације.²¹

Трећа група *теорија су теорије социјалног учења*, чији је главни представник Бандура (*Albert Bandura*), који сматра да се склоност агресији стиче посредно, опонашањем агресивног понашања и непосредно, односно када се одређено агресивно понашање награђује. Посматрање понашања неке особе индуковаће појављивање таквог понашања код посматрача у случају награђивања или до његове редукције у случају кажњавања.²² У оквиру подтеорије о учењу агресивног понашања полази се од става да агресивно понашање, норме, вредности и веровања у вези са агресивним испољавањем могу да се уче од родитеља, у школи, међу вршњацима, условљавањем и имитацијом.²³

Значајне су и *теорије когнитивног учења*, чији су главни представници Доџ (*Dodge*) и Хусман (*Huesman*), који сматрају да је најчешћа емоционална реакција на било коју врсту претње страх, а најчешћи одговор бекство.²⁴ Они су успели да израде моделе одвијања агресивне реакције, али не и јасне узроке њене појаве. Унутар ове теорије значајан је и теоријски правац „релативне депривације”, тј. перцеп-

19 Linda Rajhvajn, *Povezanost agresivnosti i sociometrijskog statusa srednjoškolaca*, Filozofski fakultet Zagreb, 2004, str. 6.

20 Dollard, J., Doob, L., Miller, N., Mowrer, O., & Sears, R. *Frustration and aggression*. New Haven, CT: Yale University, 1939.

21 Leonard Berkowitz, *Aggression - a social psychological analysis*. New York: McGraw-Hill, 1962.

22 Albert Bandura, "Self-efficacy mechanism in human agency", *American Psychologist*, 37(2), 1982, 122-147.

23 Danijela Spasić, Ivana Radovanović. „Nasilje kao kriminološki fenomen (teorijski okvir)”, NBP, *Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 137-150 str. 141.

24 Dodge, K. A., *Social Information-Processing Bases of Aggressive Behavior in Children*. Minnesota Symposium of Child Psychology, 1986 - Huesman, R. L., An Information Processing Model for the Development of Aggression. *Aggressive Behavior*, 1988. pp.13-24.

ције појединца или групе људи да имају мање него што имају други слични њима или мање него што заслужују, што изазива агресију.²⁵

Биолошке теорије полазе од идеје да је узрок агресивног понашања нека биолошко-физиолошка структура, те да биолошки фактори утичу на агресивно понашање људи са различитих нивоа. То су генетски програм, функције неуроендокриног система, затим учење које обезбеђује биолошка опремљеност организма и захтеви средине, варијације унутар врсте итд. Најчешће ови фактори не делују изоловано, већ у интеракцији један с другим. Тако на пример „узрок дететовог агресивног понашања може бити мрзовољан и нерасположен учитељ”,²⁶ али и бурне емоционалне реакције на најмањи покушај њиховог заустављања у неким њиховим намерама, преусмеравања или покушаја притиска како би се усмерили пожељним циљевима или понашањима, посебно у „раној негативистичкој фази”, пубертету и адолесценцији, током његовог развоја.²⁷

Шта насиље чини политичким?

Након што смо изнели најосновније теорије о насиљу, долазимо на терен насиља у сфери политике и политичког, што је и централни појам истраживања. Питање „шта насиље чини политичким?” нема једноставан и недвосмислен одговор. Већина студија претпоставља да се политичко насиље може идентификовати и категоризовати усредсређивањем на степен и обим организације насилних актера, значење и мотивацију или сврху дела или природу самог дела. Ниједан од ових критеријума сам по себи није довољан, без разјашњавања шта подразумевамо под „насиљем” и „политичким”. Из холистичке перспективе дефинисање политичког насиља као насиља које се користи за изричито наведене политичке циљеве, или насиља које подрива и доводи у питање правни монопол државе над законитом употребом силе, или насиља које провоцира државу и њен репресивни апарат, може бити од пресудног значаја за стицање увида у узроке и последице овог вида виоленције, те за обликовање ваљаних одговора на њега у 21. веку.

Следеће ограничење које се мора превазићи је непримерено фокусирање на чисто соматско разумевање насиља као намерне употребе

25 Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M., *Social psychology*. New Jersey: Prentice Hall, Upper Saddle River, 2002.

26 Milašin, A., Vranić, T. i Buljubašić Kuzmanović, V., „Ispitivanje učestalosti verbalne agresije kod djece i mladeži”, *Život i škola*, 22(2), 2009, 116–141.

27 Leon Festinger, *A theory of cognitive dissonance*. Evanston, IL: Row, Peterson, 1957.

физичке силе за наношење штете – на бројање мртвих и повређених. Прелазак даље од соматског разумевања насиља, укључујући психолошко насиље, насиље лишењем, занемаривањем или пропуштањем, и такве ствари као што су системско, структурно или симболично насиље пресудно је за разумевање насилних дела – попут репресије и узнемиравања државних службеника над уличним продавцем Мухамедом Боазизијем (*Mohamed Bouazizi*)²⁸, у малом граду изван Туниса у децембру 2010. године – може ескалирати и проширити се на велике политичке побуне, па чак и на грађанске ратове или транснационални тероризам.

Превенција и смањење насиља је у средишту циљева одрживог развоја, а посебно циља који се односи на промовисање праведних, мирних и инклузивних друштава. Међутим, ако се међународна заједница жели успешно борити против сукоба и политичког насиља у 21. веку, мораће ићи даље од категорија као што су рат, тероризам, насиље банди и убиства како би се позабавила широким спектром извора, узрока и последица насиља. Многи од ових узрока, попут слабих институција, неуспеха у управљању или државне корупције, интензивно су политички, имају националне и међународне импликације, међусобно су повезани и захтевају холистички приступ разумевању и деловању.

Феномен политичког насиља у мањој или већој мери прати свако друштво без обзира на време у којем је то друштво конституисано, као и на степен његове уређености и организованости. Стога се с правом може рећи да је политичко насиље, у контексту на који га разуме политичка теорија, једно од значајнијих обележја модерних држава.

У ком координатном систему треба тражити позицију насиља у сфери политике? У најкраћем, насиље је најуже повезано са појмовима као што су моћ, власт и сила. Управо због наглашене међузависности ових централних појмова политике, често се у расправама сусрећемо са неразликовањем ових појмова. Некад је реч о пукој замени њихових детерминатива, а каткад и о синонимској изједначености. Стога је задатак политичке теорије да ове појмове јасно разграничи, како би феномен политичког насиља постао јаснији, одређенији, тј. постао доступнији свима који се на теоријски или практичан начин са њим суочавају.

28 Thessa Lageman, "Remembering Mohamed Bouazizi: The man who sparked the Arab Spring", *Aljazeera*, December 17, 2020.

Тезу да је моћ једино могуће изучавати у сфери друштвених наука лансирао је Расел (*Bertrand Russell*) са чувеном реченицом да је моћ „основни појам у друштвеним наукама у истом смислу у коме је енергија основни појам о физици.”²⁹ Политичка моћ, као „горња” диференцијација у овом својеврсном интерактивном четвороуглу, детерминисана је могућношћу да се „формалним и неформалним утицајем у сфери политике утиче на кључне токове развоја друштва, а најчешће је испољена кроз односе подређености и надређености, при чему степен утицаја обично (не и увек, прим. М. С.) стоји у пропорционалном односу са степеном моћи”.³⁰ Једна од примарних карактеристика моћи јесте и она да тежи ка испољавању (неиспољена моћ није моћ). Као убедљив трансмитер као овој тежњи моћи јесте сила, као средство остварења и одржања моћи, док насиље игра улогу исказивача и спроводиоца моћи, под условом да „субјекат моћи свој утицај посредује силом у комуникацији са објектом моћи”.³¹ У тумачењу овог компликованог алгорита важно је и не упасти у замку ултимативног „загрљаја” моћи, силе и насиља. Сведоци смо да је нова агенда међународних односа донела и дисперзију начина употребе моћи, те да се све чешће и они најзначајнији актери политичке данашњице приликом операционализације својих интереса користе полугама тзв. меке моћи, која је махом лишена осталих трансмитера у овој интеракцији силе и насиља. Такође, нарочито је важно разумети да политичка моћ не мора нужно да буде инструмент политичке власти, како се то често поједностављује. У све компликованијим интеракцијама најважнијих политичких актера данашњице, сведоци смо јачању недржавних актера који се такође, често и нарочито брутално, користе институцијом моћи.

Дакле, тек „ако је политичка моћ институционализована и ако се заснива на позицијама с правном способношћу одлучивања, тако да имаоци ових позиција поседују институционализоване могућности за доношење одлуке, она се означава као политичка власт”³². У најкраћем, политичка теорија моћ као горњу категорију у овом алгоритму (не)безбедности „усмерава” преко два одвојена трансмитера: *политичке власти* и *недржавних актера*. Инструментима, попут силе (као средства владавине) и насиља (као начина владавине или начина за остварење одређених циљева), носиоци моћи (државног или недр-

29 Bertrand Russell, *Power a New Social Analysis*, Routledge Classics, 2004. p. 39.

30 Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 99.

31 *Исто*.

32 *Исто*, стр. 100.

жавног типа) остварују свој утицај и усмеравају друштвене односе у складу са прокламованим циљевима.

Графикон 2. Однос централних појмова политике (обрада – аутор)

Када говоримо о односу политике и силе, добро је подсетити се закономерности са почетка модерне политичке теорије код Томаса Хобса (*Thomas Hobbes*), који је рекао да „ни у политици, као ни у природи не постоји вакум, већ увек нека сила”³³. Ипак, као продужена рука моћи, сила своје исходиште не налази по правилу у насиљу. Ово се нарочито односи на категорију политичке власти, као уживаоца моћи, јер бруталност њене примене ово средство спровођења моћи чини наглашено непопуларним. У контексту недржавних актера, у које спадају и отворено екстремистичке и терористичке организације, а које су дошле у посед одређених полуга моћи (финансије, организација, бројност, наоружање) трансмисија моћи, путем силе у вршење експлицитног насиља, најчешће представља закономерност. Политичке власти стога морају тежити ка избалансираној употребе силе, јер прекомерна (али и недовољна) употреба силе више доприноси отпору и незадовољству шире јавности, него што успева да делује као фактор који обезбеђује повиновање онима којима су ови инструменти на располагању. Из наведеног се јасно може закључити да сила и насиље немају синонимску еквиваленцију, нарочито из угла динамичности. Иако сила, сама по себи (својим постојањем и могућношћу примене), садржи елементе индиректног (психолошког) насиља које се разуме као претња, на њу се примарно гледа као на статичку категорију, све док не задобије динамичку форму – насиље. Проучавајући употребу силе од државе, Вебер (*Max Weber*) истиче да је држава подржана легитимним насиљем³⁴, док Арент (*Hannah Arendt*) сматра да насиље никада није легитимно, али може бити оправдано³⁵.

33 Aleksandar Trifunović, „Intervju sa Žarkom Puhovskim”, *Buka*, 6. jul 2021. <https://6yka.com/novosti/buka-tv-profesor-zarko-puhovski-u-bosni-i-hercegovini-postoje-tri-legalna-nacionalizma>

34 André Munro, „State monopoly on violence”, *Political science and sociology*, September 19, 2022.

35 Jessica Schwarz, „Violence and Political Order: Galtung, Arendt and Anderson on the Nation-State”, *International Relations*, Mar 7, 2019.

У најкраћем, „политичко насиље представља употребу силе са политичком сврхом или мотивацијом”³⁶.

Да ли су се облици политичког насиља променили у савременим друштвено-политичким сукобима? Да ли друштвено-политички контекст утиче на облике политичког насиља? Како се легитимишу различити облици политичког насиља? Да ли се облици политичког насиља мењају и/или коегзистирају током исте епизоде? Да ли су нам потребни различити аналитички приступи за проучавање различитих облика политичког насиља? Да ли су периоди економске кризе погодни за одређене облике политичког насиља? Да ли су неки облици политичког насиља ефикаснији од других? Зашто се неке групе више користе за усвајање одређених облика политичког насиља? Да ли се облици политичког насиља мењају по географским подручјима, врсти сукоба или историјским периодима? Ова питања, која чине срж загонетке овог одељка, фундаментална су за унапређење расправе о политичком насиљу, које је до сада у великој мери сегментирано у посебна поља која се фокусирају на одређене облике политичког насиља. Широко дефинисано политичко насиље, укључујући герилски рат, побуну, насилне протесте, тероризам, револуцију, нереде и грађански рат, може се разликовати на неколико начина, по природи циљева; по циљевима напада; организационом структуром група и репертоаром акција. Посебно је потребно обратити пажњу на тактичке репертоаре, како се они бирају, како зависе од историјске еволуције репертоара и од друштвено-политичког контекста, њихових последица, у различитим временима и окружењима. Стога ће се на страницама овог поглавља развити поређења између различитих облика политичког насиља, односно подвући сличности и идентификовати разлике. Полазећи од концептуалног и теоријског размишљање о облицима политичког насиља и методолошких размишљања о томе како се бавити темом и како избећи препреке које су ометале претходна истраживања, у студији се примарно бавимо показатељима од значаја за анализу различитих облика политичког насиља, посебно компаративним студијама које обухватају различите врсте конфликта, сукоба и/или земаља.

36 Definitions of Political Violence, Agents and Event Types, https://www.acleddata.com/wp-content/uploads/2015/01/Definitions-of-Political-Violence_2015.pdf, приступљено 11.05.2021.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У овој монографској целини учињен је напор да се на обухватан начин представи насиље као феномен који прати људску историју и нарочито његова форма у окриљу политике и политичког, коју је важно проучавати из перспективе људске, колективне, националне, па и регионалне, међународне безбедности. Приказани су могући приступи у проучавању политичког насиља, укључујући бројне елементе и аспекте. Може се закључити да су истраживачи последњих деценија направили значајан помак напуштајући уско дефинисање насиља као физичког и директног и проширујући предмет истраживања тако да укључи и форме структурног, културног насиља, као и разнолике облике насиља у зависности од врсте штете која се наноси актерима изложеним насиљу. Када се насиље појми на тај шири начин, оно постаје нераздвојиво од других појмова које треба укључити у анализу, попут друштвених сукоба, односа моћи, интереса и социјалног искључивања. Проучавању политичког насиља могуће је приступити из различитих полазних тачака које сам покушао да прикажем релативно систематично. Оне су идентификоване кроз починиоце, разнолике облике политичког насиља дефинисане према различитим критеријумима, повезаност насиља и простора итд. У сваком случају, приступ проучавању насиља може се схватити као приближна, али и јединствена мера опште безбедности јер, без обзира на то о којем је облику насиља реч, оно погађа појединце и колективитете, почива на особеним социјалним и политичким односима и утиче на слободу од страха, слободу од потреба, као и на достојанство људи. У суштини, насиље не генерише само непосредне повреде и несигурност већ може да генерише и широк спектар претњи савременој безбедности. Стога је веома значајно добро анализирати контекст у којем се насиље одвија и усмеравати истраживачку пажњу на шире друштвене односе и праксе у којима се политичко насиље јавља и који га репродукују и оснажују.

Различити друштвени фактори, попут све израженијих криза (глад, ратови, миграције, најновија пандемија) са све већим потенцијалом за ширење екстремистичке пропаганде и наратива, за поларизацију,

мобилизацију и регрутовање појединаца, за последицу имају огољени тероризам. Утицај (гео)политичке нестабилности у ЕУ и изван ње (у последње време интензивирајући изразитом нестабилношћу у зони постсовјетског простора), неизвесна социоекономска ситуација у ЕУ, настављање (потенцијално и интензивирање) нестабилности у пројектованом делу ЕУ – на Западном Балкану, раст злоупотребе дигиталног друштва и напредних технологија, трајни утицај пандемије ковид 19 и развој животне средине у оквиру климатских промена ће у годинама које долазе, пресудно ће утицати на екстремистички, а последично и на терористички пејзаж у ЕУ.

Тренутни нивои политичког насиља на европској периферији ће остати високи, али стабилни (искључујући ратни сукоб у Украјини који има све елементе непредвидивости), барем у наредних неколико година. Тачније, недржавне групе наставиће да преовлађују у вршењу насилних дела према државама, цивилима и другим недржавним групама. Као одговор, велика је вероватноћа да ће државне кампање против ових група наставити да насилно јачају стабилност и јачају њихову контролу. Какве су последице ових трендова са „европске периферије” по Европу? Кључни налаз је да ће Европа у догледној будућности видети перманентну нестабилност на свом прагу. У просеку, нивои политичког насиља порасли су у последњих десет година у сваком региону који је био предмет овог истраживања.

Трендови политичког насиља на европској периферији и даље ће утицати на безбедност европских грађана. Отпорност недржавних група и стално окружење нестабилности значе да ће терористичке организације наставити да покушавају/изводе нападе широм Европе. Упркос недавним територијалним губицима ИСИС-а, и њихова идеологија и број бораца (иако више не тако груписаних) остају јаки. Као последицу тога, можемо очекивати нове губитке људских живота, посебно имајући у виду чињеницу да је током 2021. на европској периферији било тридесет и девет недржавних сукоба од стране постојећих, али и нових група, насталих из „крхотина” оних етаблираних.

Не може се са извесношћу рећи да је глобални свет искористио све потенцијале за раст и развитак, за економски развој, напредовање у заштити животне средине или у погледу људских права и слобода. Ипак, оно што се може сматрати закономernoшћу, јесте глобално умрежавање на страни деструкције. Најзначајнији актери политичког насиља данашњице искористили су глобализацију као својеврсног провајдера за ширење и капиларно умрежавање својих аспирација и активности. Ако расте економија нпр. у Шведској, то не мора да значи побољшање животног стандарда становника земаља Западног Балка-

на, али ако десни екстремистички наративи доживљавају експанзију у овој скандинавској земљи, то ће по правилу бити сјајан шлагворт овдашњим екстремистима. И заиста, пораст екстремистичких идеја на бази злоупотребе верског и националног, мржња према усељеницима, експанзија антиисламских наратива у земљама Европске уније (да не говоримо о просторима „европске периферије”) без икакве дилеме утичу на своје екстремистичке еквиваленте у земљама Западног Балкана.

У контексту разумевања овог феномена веома је важно истаћи и амбивалентан, па неретко и подстрекивачки став политичких естаблишмената земаља тзв. западне демократије према овом региону. Наиме, западни Европљани склони су томе да збивања на Балкану, и рецимо Кавказу, посматрају као реликте анахроних времена и као продукте нецивилизованих варвара. Европи, са корпусом својих етаблираних демократских вредности, ипак није (и не сме бити) страно оно што се догађа на Балкану. „Проблеми индуковани у тзв. слабир државама се са невероватном лакоћом преливају на регион, а све чешће и на хиљадама километара удаљене државе које се сматрају државама развијене демократије”³³¹. Управо преплитање етничких, религијских/конфесионалних, културних и језичких елемената чине Балкан парадигмом, у којој се сусрећу и унутаревропски конфликти око државе, језика, етничитета, па и религије, у једној наглашеној и искривљеној форми.

Очигледно је да постоји низ специфичности које је неопходно узети у обзир када је о овој теми реч. Управо зато препознавање покретача политичког насиља, њихово одређење и дефинисање, класификација, појавни облици, као и свест о опасности са којима нас ова савремена „пошаст” суочава, од највећег су значаја за свако друштво које претендује ка интеграцији у модерне и демократске токове данашњице. Такође, суштинско разумевање овог феномена најважнији је услов успостављања стратегије за благовремено превенирање и супростављање овом облику виоленције.

Када је реч о предикцији проблема политичког насиља на простору Западног Балкана, на основу свега изложеног, те онога што би се могло назвати извесном трендовском закономерношћу, перспектива је оптерећујућа и сложена. Настављен је тренд општерегионалне контаминације кључним покретачем политичког насиља – екстремизмом, која је, уважавајући његов регенеришући потенцијал, поново заузела примат у друштвеном миљеу западнобалканских друштава. Међутим,

331 Милош Миленковић, Милован Суботић, „Насилни недржавни актери и позиција Србије”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, 3/2017, 55–70, стр. 57.

оно што још више забрињава, јесте однос према овом феномену. Улазак у трећу декаду новог века показао је да је екстремистичка „хидра” још витална, а да је општедруштвени дискурс овдашњих друштава све само не онај који се на одговарајући начин односи према овом проблему. Сложени односи између ентитетских вођстава у некад централној југословенској републици, а сада никад подељенијој постдејтонској БиХ, нестабилна политичка ситуација у Црној Гори, често несагласје приликом решавања замрзнутих конфликта на релацији Сарајево – Београд – Загреб, уз неспоран и супремирајући конфликтни потенцијал јужне српске покрајине, у нешто мањој мери и бивше најјужније југословенске републике, данас Северне Македоније, овај регион с правом препоручују нестабилним и потенцијално небезбедним.

Како је већ изнета теза да је екстремизам, као кључни покретач политичког насиља данашњице, нарочито жилав, али и прикривен феномен, он захтева искључиво мултидисциплинаран одговор, како у смислу употребе различитих мера (усклађивање законских одредби са новонасталим екстремистичким претњама, јавна осуда екстремизма, промовисање толеранције, уважавање различитости, равномеран економски развој и сл), тако и у дисперзивности њихових спроводилаца (правосуђе, полиција, образовање, цивилно друштво, медији). Такав свеобухватан одговор, као сублимат свих набројених мера и њихових спроводилаца, уз јасно опредељен европски пут земаља Западног Балкана, умногоме би допринео да се утицај екстремистичког фактора доведе у ниво који би се могао сматрати „друштвено прихватљивим”, а истовремено би се уштедела значајна средства, па и људски животи у потенцијалној области „репресивног решавања проблема”.

Што се тиче простора Косова и Метохије, чињеница да је проблем екстремизације умногоме измештен из сфере религијског, ни на који начин не показује да је овај оквир једноставнији за његово решавање. Успостављени етнонационалистички приступ са позиција „непремостивих разлика” у погледу етничке припадности, језика, писма, другачије визије будућности државног организовања, па и другачијих подржавајућих актера у све компликованијем међународном окружењу се наметнуо као можда и тежи за помирење и дијалог, него да је кључна разлика примарно мотивисана религијским разлозима. Да бисмо говорили о дијалогу о Косову и Метохији, евентуалном постизању споразума и његовом спровођењу, очигледно је да је цео тај пут немогућ и неефикасан у условима даље екстремизације друштва. Не треба падати у замку како су анализирани екстремистички наративи својствени искључиво албанској страни на КиМ. Напротив, „за сваки танго је потребно двоје” и морамо бити свесни чињенице да наш акту-

елни културолошки и медијски простор и даље служи као „провајдер” екстремистичким идејама које стоје као значајна препрека поменутом дијалогу, али и ширем преобликовању политичког идентитета Србије, који је деведесетих година прошлог века озбиљно нарушен.

Оно што се на крају може закључити јесте да је регион Западног Балкана у великој мери контаминиран екстремистичким наративима који представљају кључни покретач за различите облике политичког насиља. Имајући у виду већ истакнуту капиларност екстремизма, те чињеницу да он насупрот ограниченој циркулацији људи, робе и капитала не познаје границе, хватање у коштац са овим озбиљним проблемом захтева синергијску и синхронизовану активност свих држава региона, њихових владиних и невладиних организација, организација цивилног сектора, научнообразовних институција, те верских заједница. Оно што би се на крају могло артикулисати у виду евентуалних препорука, чији би синергијски потенцијал допринео превазилажењу услова за даљу радикализацију, како региона, тако и Р. Србије као једног од кључних геополитичких актера на овом простору, било би следеће:

1. Екстремизам на Западном Балкану представља „дух прошлости” који прогања будућност. Пројекте окренуте транзиционој правди и изградњи мира треба прилагодити за спречавање и сузбијање насилног екстремизма. Неопходно је успоставити мрежу владиних и невладиних организација земаља Западног Балкана са широком експертизом, која би развијала основне програме деловања против овог најзачајнијег покретача политичког насиља у региону. Такође, организације са искуством у превенирању екстремизма треба да оснаже омладинске активисте и локалне владине и невладине организације и побољшају олакшавање размене информација међу кључним државним актерима и актерима цивилног друштва.
2. Потребна су детаљнија емпиријска истраживања на тему покретача политичког насиља на Западном Балкану и његовим специфичним, регионалним и међународним везама. Циљ оваквог истраживања је трострук: *боље разумевање актера и фактора који доприносе радикализацији* (што последично може да доведе до ваљане превенције), *сензибилизација јавности/цивилног друштва на Балкану и сигнализирање потенцијалне безбедносне претње*. Истраживања треба да спроводе и прате организације и појединци са значајним искуством у истраживању насилног екстремизма. Резултате и препоруке треба доставити локалним, регионалним и међународним актерима, као што су министар-

- става унутрашњих послова, одбране, безбедносне и обавештајне агенције и слично.
3. Кроз регионалну сарадњу локални актери попут владиних и невладиних организација, научника и новинара морају се снажно залагати за правне и институционалне реформе ради хватања у коштац са насилним екстремизмом. Залагање за стриктно спровођење закона требало би да буде приоритет, као што је заговарање оштрог кажњавања насиља и инцидената које екстремистички активисти почине он-лајн или у „реалном свету”, инкриминација активности и забрана екстремистичких организација које имају потенцијал за насиље.
 4. Поред структурних фактора, највећу пажњу треба посветити образовању. Развијање вештина критичког мишљења, грађанског ангажовања и медијске писмености може да подстакне развој промишљених, толерантних и отворених погледа на свет код младих људи. Стога наставни планови и програми који су развили мултиперспективност и обуку наставника усредсређену на развијање критичког мишљења код ученика треба да буду део реформи образовања на Западном Балкану. Иницијативе за медијску писменост треба да обухвате ширу циљну публику, да омогуће откривање лажних вести и да подучавају вештинама критичког размишљања.
 5. Важно је освешћивање о „он-лајн ризицима” у вези са ширењем екстремистичких идеја. Од локалног, преко државног и регионалног нивоа треба радити на развоју он-лајн превентивних мера за сузбијање токсичних, али „граничних” израза из екстремистичког вокабулара и ефикаснијем сузбијању лажних вести и теорија завере са директним порукама и одговорима прикладним за младе и старе.
 6. Медији који имају најбројнију публику носе и највећу одговорност за некритичко преношење информација, а медијска слика у свим земљама региона „није ружичаста”. Стога је важно подстицати истраживачко новинарство обуком новинара о насилном екстремизму, посебно младих, потенцијалних новинара, али и новинара јавних медија. Ове активности треба да воде новинарске организације које имају искуства са насилним екстремизмом у сарадњи са стручном и широм академском заједницом.
 7. Ненасилна екстремистичка активност само тражи „сиве” зоне у којима ће деловати и задобити своју насилну форму. Власти свих земаља региона треба пажљиво да прате ове активности и управљају њима. Службе безбедности на Западном Балкану

морају препознати међународно умрежавање и активности екстремистичких организација и појединаца који су склони насиљу, кроз размену информација и превентивни рад полиције. Зато треба улагати у разумевање, идентификовање и управљање потенцијалним претњама у систему кривичног правосуђа (службе безбедности, правосуђе и затвори). Да би се ово постигло, треба спровести опсежну обуку коју би водили стручњаци за насилни екстремизам. Обука може да обухвати размену знања о феноменима и начинима решавања проблема у свим земљама понаособ. Експертима за кривично правосуђе потребно је да још интензивније користе тренутни правни оквир за интервенције, посебно у вези са оним, често „неухватљивим”, ненасилним екстремистичким активностима.

8. Најхитније је потребно ојачати гласове помирења међу верским заједницама. Ово се нарочито односи на БиХ, Црну Гору и Р. Србију, путем интензивирања комуникације између свештенства Српске православне цркве, Католичке цркве и Исламске заједнице и њиховог активнијег укључивања у програме за спречавање и сузбијање, најпре екстремистичких наратива, а последично и озбиљнијих насилних операционализација. У случају БиХ, која је још увек највише погођена екстремизацијом путем верских наратива, треба ојачати Међурелигијско веће и укључити га у пројекте борбе против овог облика виоленције.
9. И на крају, у погледу активности на превенцији и спречавању насилног екстремизма, треба размотрити развој тактике за откривање младих изложених ризику и угрожених заједница, те привући их да учествују у пажљиво осмишљеним активностима. Разумевањем основних контекстуалних фактора, реаговањем на њих и уочавањем раних знакова радикализације практичари би могли да допру до младих. Активности према младима у овом правцу помогле би будућност међуетничког дијалога и ублажиле маргинализацију, стварање поларизованих фракција и подела међу младима. Ако није могуће допрети до циљаних ризичних појединаца и заједнице, они који су са њима повезани треба да буду ангажовани, на пример, кроз спорт, религију или сличне „провајдере” које се односе на заједницу. Такође, изузетно је важно олакшати сусрете, изградити везе и инвестирати у путовања младих унутар и између земаља Западног Балкана ради интеркултуралног и међуетничког искуства и учења.

ЛИТЕРАТУРА

1. A Bhutta Zulfiqar, "Conflict, extremism, resilience and peace in South Asia; can covid-19 provide a bridge for peace and rapprochement? ", *BMJ*, November 2021.
2. Аксенов Павел, „Невыученные уроки Стратегии Свечина. Разбираем войну в Украине при помощи классического военного труда”, *Русская служба Би-би-си*, 12 сентября 2022.
3. "Al-Qaeda Affiliate Al-Shabab Calls On Somalis To Reject AstraZeneca Vaccine", March 31, 2021, <http://sunatimes.com/articles/6229/index.php> 12/10/2022.
4. Altermatt Urs, *Etnonacionalizam u Evropi*, Svjetionik (prev. Gajo Sekulić), Sarajevo, 1997.
5. Arezki Rabah and Bruckner Markus, "Food Prices and Political Instability", *International Monetary Fund*, March 1, 2011.
6. Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M., *Social psychology*, New Jersey: Prentice Hall, Upper Saddle River, 2002.
7. Athanasiadis Iason, "The Accidental Death of an Anarchist", *BIRN*, December 6, 2021.
8. "A Year of COVID-19: The Pandemic's Impact on Global Conflict and Demonstration Trends, Analysis", *ACLEDA*, April 1, 2021.
9. Берђајев Николај, „О фанатизму, ортодоксији и истини”, *Градина*, Ниш, 1992. стр. 6–9, у: Владета Јеротић, *Вера и нација*, Ars libri, Београд, 2004.
10. "Balkan States Failing to Address Threat from Far-Right Extremism", *BIRN*, January 29, 2021.
11. Bandura Albert, "Self-efficacy mechanism in human agency", *American Psychologist*, 37(2), 1982. 122-147.
12. Barna Ildikó and Bulcsú Hunyadi, "Report on Xenophobia, Discrimination, Religious Hatred and Aggressive Nationalism in Hungary in 2015", Budapest 2016.

13. "Barrio 18", September 8, 2021. <https://insightcrime.org/el-salvador-organized-crime-news/barrio-18-profile/> 15/10/2022.
14. "Basque separatist group ETA says its journey has ended", *Reuters*, May 3, 2018.
15. Bego Fabio, "Do Albanians like Fascism? An Iconographical Investigation on Social Media Material", *Modern Diplomacy*, January 3, 2020.
16. "Belgium: Body of fugitive far-right Belgian soldier found", *BBC News*, Published 20 June 2021.
17. Benjaminsen Tor, "Does Climate Change Cause Conflicts in the Sahel?", *Oxford Research Group*, July 19, 2016.
18. Berger J.M., "A Paler Shade of White: Identity & In-group Critique in James Mason's *Siege*", April 2021, <https://doi.org/10.37805/remve2021.1.15/09/2022>.
19. Berkolli Liridona, "The Presence of Iran and Shi'ism in Kosovo", *Center For Iranian Studies in Ankara*, March 10, 2021.
20. Berkowitz Leonard, *Aggression - a social psychological analysis*, New York: McGraw-Hill, 1962.
21. Bilić Vesna, „Agresivnost u suvremenoj školskoj svakidašnjici” U: Vrgoč, H, ur. *Agresivnost (nasilje) u školi*, Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb 1999, 43–53.
22. Bouazizi Mohamed, Lageman Thessa, "The man who sparked the Arab Spring", *Aljazeera*, December 17, 2020.
23. Bokhari Farhan and Parkin Benjamin, "Pakistan resists Covid lockdown as economic anxiety mounts", *Financial Times*, January 12, 2022.
24. "Bosnia and Herzegovina 2021 Report. 2021 Communication on EU Enlargement Policy", https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/bosnia-and-herzegovina-report-2021_en 12/10/2022.
25. Boško Jakšić, „Radikalni islamizam ne pušta Zapadni Balkan”, *Antidot – Nezavisna medijska mreža Zapadni Balkan*, 26. septembar 2028.
26. „BPNP: Unutar anonimnog bošnjačkog neonacističkog pokreta koji privlači maloljetnike”, *BIRN BiH*, 2. jun 2021.
27. Brubaker Rogers, "Why populism?", *Theory and Society*, 1 – 51, pp. 19, October 26, 2017.

28. Bryant Lisa, "Paris-Area Knife Assailant Viewed Jihadist Videos Prior to Attack", Officials Say, *VOA*, April 25, 2021.
29. Van Dongen Teun, "We Need to Talk About Left-Wing Extremism. Or Do We?" *International Centre for Counter-Terrorism (ICCT)*, Nov. 24. 2021.
30. Van Veen Erwin et. al., "The Midle East", *Clingendael - Netherlands Institute for International Relation*, Oct. 6. 2022.
31. Vučinić Dejan, Milenković Miloš, Pavlović Katarina, "Reconciliation in South Africa as a(n) (Im)Possible model for the Post-Yugoslav Area", *Теме*, г. XLV, бр. 3, јул–септембар 2021, 987–1004.
32. Vujanović Jelena, „Mim stranice kao lideri javnog mnjenja u izornoj kampanji za parlamentarne izbore u Crnoj Gori 2020. godine", *Baština*, br. 33/2021.
33. Galtung Johan, "Violence, Peace, and Peace Research", *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 3, 1969. pp: 167-191.
34. Galtung Johan, *Mirnim sredstvima do mira*, Centar za evrobalkansku saradnju, 2009.
35. Gandhi Jennifer and Vreeland James, "Political Institutions and Civil War: Unpacking Anocracy", *Journal of Conflict Solutions* 52, No. 3, June 2008. 401-425.
36. Georgieva Lidija, et. al, "North Macedonia: Country Report on National Approaches to Extremism", *Contex of Extremism: Cauntry Report*, December 21, 2020.
37. "Global Database of Events, Language and Tone (GDELT)", <https://registry.opendata.aws/gdelt/> 21/10/2022.
38. Gordon Michael, "Forecasting Instability: The Case of the Arab Spring and the Limitations of Socioeconomic Data", *The Wilson Center*, February 8, 2018.
39. Goulard Hortense, "Germany's anti-Islam Pegida movement launches political party", *Politico*, July 19, 2016.
40. Graham-Harrison Emma, "Niger Rioters Torch Churches and Attack French Firms in Charlie Hebdo Protest", *The Guardian*, January 17, 2015.
41. Grasse Donald, Pavlik Melissa, Matfess Hilary, Curtice Travis B., "Opportunistic Repression: Civilian Targeting by the State in Response to COVID-19", *International Security* 46 (2), 2021. 130–165.

42. Guha-Sapir Debarati, et al., "Patterns of Civilian and Child Deaths Due to War-Related Violence in Syria: A Comparative Analysis from the Violation Documentation Center Dataset, 2011–16", *The Lancet*, December 6, 2017.
43. Dabrowski Marek, "The Systemic Roots of Russia's Recession", *Bruegel Policy Contribution*, 2015.
44. Dahlitz Julie, *Secession and International Law*, Conflict Avoidance; Regional Appraisals, The Hague, TMC Asser Press, 2003.
45. Daw Mohamed A., "The Impact of Armed Conflict on the Epidemiological Situation of COVID-19 in Libya, Syria and Yemen", *Frontiers in Public Health*, June 11, 2021.
46. "Death Toll Up To 13,000 In Ukraine Conflict, Says UN Rights Office", *Radio Free Europe*, February 26, 2019.
47. "Definitions of Political Violence, Agents and Event Types", https://www.acleddata.com/wp-content/uploads/2015/01/Definitions-of-Political-Violence_2015.pdf, приступљено 11.05.2021.
48. Dejzings Ger, *Religija i identitet na Kosovu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005.
49. "Democratic Republic of Congo - Events of 2020", *Human Rights Watch*, Sept. 15, 2020.
50. Демченко Олександр, „Организация русских имперцев стала террористической. Как она воевала в Украине”, *Радиосвобода*, 07 квітня 2020.
51. Džimo Hakim, „Sijera Leone: Droga i krvavi dijamanti”, *Vreme*, br. 931, 6. novembar 2008.
52. Dodge, K. A., "Social Information-Processing Bases of Aggressive Behavior in Children", *Minnesota Symposium of Child Psychology*, 1986.
53. Dollard, J., Doob, L., Miller, N., Mowrer, O., & Sears, R. *Frustration and aggression*. New Haven, CT: Yale University, 1939.
54. Doxsee Catrina, "Pushed to Extremes: Domestic Terrorism amid Polarization and Protest", *Center for Strategic and International Studies*, May 17, 2022.
55. "Dutch security forces detain dozens of terrorist PKK supporters", *Daily Sabah*, Dec. 3, 2021.

56. Duyvendak, J. W. "The Politics of Home", London: *Palgrave Macmillan UK*, 2011.
57. Ђорић Марија, „Утицај савремених миграција на развој екстремизма у Немачкој”, *Култура полиса*, бр. 35, 41–55, 2018.
58. Elisabeth Carter, "Right-wing extremism/radicalism: reconstructing the concept", *Journal of Political Ideologies*, Volume 23, 2018. 157-182.
59. "EU action to counter left-wing and anarchist violent extremism and terrorism: Discussion paper", *Council of the European Union, Brussels*, June 28, 2021.
60. "European Union Terrorism Situation and Trend Report", European Union Agency for Law Enforcement Cooperation, *Europol*, 2022.
61. Žarković Palijan Tija, „Značajke osobnosti alkoholičara počinitelja i nepočinitelja kaznih djela”, *Doktorska disertacija*, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2004.
62. "India - Events of 2020", <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/india>, 21/10/2022.
63. "Investigating Corona and Conflict: How the Global Pandemic Might Affect Political Violence", German Institute for Global and Area Studies, *Leibniz-Institut für Globale und Regionale Studien*, July 18, 2022.
64. Izquierdo Silvia, "Brazil's Bolsonaro says 'no national lockdown' despite record Covid deaths", *The Associated Press*, April 8, 2021.
65. "Iraqi protesters injured while marking mass 2019 protests", *Deutsche Welle*, Jan. 10, 2021.
66. Jaitner Felix, Olteanu Tina, Spöri Tobias, "Crises in the Post Soviet Space - From the dissolution of the Soviet Union to the conflict in Ukraine", *Routledge*, Published June 30, 2021.
67. Jovanovic Jelena, "Call to Lynch: The War of Words Threatening Montenegro's Delicate Balance", *BIRN*, August 2, 2021.
68. Jovanović Ajzenhamer Nataša, „Još jedno čitanje klasičnih koncepata: reaktuelizacija Zimelovog stranca i neprijatelja na primeru savremenih migracija sa Bliskog istoka”, *Sociologija*, Vol. LXI, 2019, Posebno izdanje, 676– 696.

69. Jovanović Nataša, Ajzenhamer Vladimir, „Unifikacija islama kao instrument Hantingtonizacije migrantske krize”, u: (ur.). Dubravka Valić Nedeljković, Dinko Gruhonjić, *Populizam, izbeglička kriza, religija, mediji*, Univerzitet u Novom Sadu: Odsek za medijske studije Filozofski fakultet, Centar za istraživanje religije, politike i društva, Novi Sad, 255–268.
67. Juhász Attila, Csaba Molnár, Jokinen Christian, ”Is Left-Wing Terrorism Making a Comeback in Germany? Analyzing the Engel – Guntermann Network”, CTS Sentinel, Volume 17, Issue 1, January 2024. Edit Zgut, Refugees, *Asylum and Migration Issues in Hungary*, 2020.
68. Karaveli Halil, ”Is There Any Solution to Turkey’s Kurdish Problem?”, *The Turkey Analyst*, September 29, 2021.
69. Karcic Hikmet, ”Analysis - Separatism reloaded: How did Montenegro end up in limbo?” *Anadolu Agency*, 28. 04. 2021.
70. Kelly Luke, ”Overview of Research on Far Right Extremism in the Western Balkans”, Brighton, UK: *Institute of Development Studies*, 2019.
71. Kecmanović Nenad, *Etnonacionalizam*, Izabrana dela; 1–4; tom 2, Clio, Beograd, 2014.
72. Kieran Corcoran, ”21 People Are Dead and 450 under Arrest in Iran’s Bloody Week of Protests”, *Business Insider*, January 2, 2018.
73. Kishi Roudabeh, ”How the Coronavirus Crisis Is Silencing Dissent and Sparking Repression - A look at how protests, political violence, and conflict have played out during the pandemic”, *Foreign Policy - Infographic*, July 21 2020.
74. Koehler Daniel, ”The German ‘National Socialist Underground (NSU)’ and Anglo-American Networks. The Internationalisation of Far-Right Terror”, In book: *The Postwar Anglo-American Far Right: A Special Relationship of Hate*, pp.122-141, Palgrave Macmillan. October 2014.
75. „Kozački Hristovi ratnici” stižu u Republiku Srpsku kao odgovor na 50.000 mudžahedina”, *Blic*, 12. 11. 2013.
76. Krasniqi Kolë, ”Islamist Extremism In The Balkans: The Case Of Kosovo”, *Eurasia Review*, February 11, 2021.
77. Kuloglija Nermina, ”In Bosnian River Town, Far-Right Symbols and a Link to Ukraine”, *BIRN*, November 6, 2020.

78. Kuloglija Nermina, "Ultra-Right Groups Show Their Face in Bosnian Town", *BIRN*, May 12, 2020.
79. Kumar Sen Amartya, *Identitet i nasilje – Iluzija sudbine*, Masmedia, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 2007.
80. Lageman Thessa, "Remembering Mohamed Bouazizi: The man who sparked the Arab Spring", *Aljazeera*, December 17, 2020.
81. Lasswell Harold D., "Politics: Who Gets What, When, How", New York: *Whittlesey House*, 1936, reprint 2017.
82. Laub Zachary, "Syria's Civil War: The Descent Into Horror", Council on Foreign Relations, March 17, 2021.
83. Lee Ben, "What Is Siege Culture?", *Centre for the Study of Terrorism and Political Violence at the University of St Andrews*, August 04 2022.
84. Lin Justin Yifu, "Youth Bulge: A Demographic Dividend or a Demographic Bomb in Developing Countries?", *The World Bank - Let's Talk Development*, May 1, 2012.
85. Lokenberg Sarah, "Justification of violence by Jemen's southern transitional council (STC)", *Institute for Peace and Security Studies - JASON*, September 11, 2022.
86. Lorenz Konrad, *Takozvano zlo*, Algoritam, Zagreb 2004.
87. Malu Amin, *Ubilački identiteti*, Laguna, Beograd 2016.
82. Marc Alexandre, "Conflict and Violence in the 21st Century Current Trends as Observed in Empirical Research and Statistics", *World Bank Group*, 2016.
83. Marone Francesco, "Aryan Roman Order: The case of an Italian Neo-Nazi group", *Italian Institute for International Political Studies*, 10 June 2021.
84. "Mecklenburg-Vorpommernverbietet-Nationale Sozialisten Rostock", 24. 6. 2021. Доступно на: <https://www.nd-aktuell.de/artikel/1153670.nazivereinigung-im-nordosten-mecklenburg-vorpommern-verbietet-nationale-sozialisten-rostock.html> 12/10/2022.
85. "Methodology of the Heidelberg Conflict Research", *Heidelberg Institute for International Conflict Research (HIIC)*, October 17, 2018.
86. Mežnarić Silva, „Nacija i etnos u akciji: Etnonacionalizam i njegove paradigme”, *Migracijske teme*, Zagreb, 5/1989, 113–121.

87. Migacheva Katya and Bryan Frederick, "Religion, Conflict and Stability in the Former Soviet Union", *RAND Corporation*, 2018.
88. Milašin, A., Vranić, T. i Buljubašić Kuzmanović, V., „Ispitivanje učestalosti verbalne agresije kod djece i mladeži”, *Život i škola*, 22(2), 2009, 116–141.
89. Миленковић Милош, Суботић Милован, „Насилни недржавни актери и позиција Србије”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, 3/2017, 55–70.
90. "Moldova PM Gaburici quits over school diploma inquiry", *BBC News*, 12 June 2015, <https://www.bbc.com/news/world-europe-33111789> 12/07/2022.
91. Munro André, "State monopoly on violence", *Political science and sociology*, September 19, 2022.
92. Murray Nicholas, *International Encyclopedia of the First World War*, January 13, 2016.
93. McKee Musa, et al., "Demographic and Economic Material Factors in the Mena Region", *EU MENARA Project*, October 2017.
94. Naib Fatma, "Slavery in Libya: Life inside a Container", *Al Jazeera*, January 26, 2018.
95. „Na Cetinju uz incidente ustoličen mitropolit crnogorsko-primorski SPC Joanikije”, *Radio Slobodna Evropa*, 4. septembar 2021.
96. Neofotistos Vasiliki P., "Sport and nationalism in the Republic of North Macedonia", *Journals*, New York - Oxford, 2019, 110-122.
97. "New IRA: full statement by the dissident Army Council", *The Guardian*. 26 July 2012.
98. Nianias Helen, "Lessons from Kosovo? How a European hotbed of Islamist extremism deals with returning fighters", *The New Humanitarian*, March 2, 2018.
99. Obrenović Mladen, „Novi zov rata u Ukrajini za dobrovoljce iz BiH i Srbije”, *Detektor*, 9. aprila 2021.
100. Osterveld Willem, et al., "The Rise and Fall of ISIS: From Evitability to Inevitability", *The Hague Centre for Strategic Studies*, 2021.
101. Osborne Samuel, "Russia Protests: More than 1,000 Detained at Demonstrations over Retirement Age Increase", *The Independent*, September 10, 2018.

102. Ottaway Marina, "War and Politics in Libya, Yemen, and Syria", *Wilson Center*, January 6, 2022.
103. Пантелић Вујанић Снежана, Чукановић Каравидић Марија, *Социологија*, Универзитет за пословни инжењеринг и менаџмент, Бања Лука, 2014.
104. Paasonen Kari and Henrik Urdal, "Youth Bulges, Exclusion and Instability: The Role of Youth in the Arab Spring", *Conflict Trends - Oslo: PRIO*, March 2016.
105. Pavković Aleksandar, Radan Petar, *Stvaranje novih država, teorija i praksa otcepljenja*, Beograd, „Službeni glasnik", 2008.
106. Papović Biljana, Kovačević Milica, *Rast desničarskog ekstremizma u Crnoj Gori: Građanska država na ispitu*, Podgorica: Centar za demokratsku tranziciju, 2021.
107. Pérez Gómez Amanda, "The hit-and-run in Murcia under suspicion of a terrorist attack", *Atalayar*, September 23, 2021.
108. Petricic Saša, "Political violence related to COVID-19 could lead to 'unravelling of societies' worldwide, observers say", *CBC News*, Jul 30, 2021.
109. Petrović Vladimir, *Politika i religija na Balkanu: Od pluralizma do homogenosti; od suživota do asimilacije*, BOŠ, Centar za istraživanje religije, Beograd, 2013.
110. "Politically motivated crime in Germany - Statistics & Facts", *Statista Research Department*, 29 Jul 2020.
111. Radil Steven M., "Contextualizing the Relationship Between Borderlands and Political Violence: A Dynamic Space-Time Analysis in North and West Africa", *Journal of Borderlands Studies*, 2021. 253-271.
112. "Radicalisation and Extremism in Albania: an outsider's view", January 15, 2019. <https://www.fairtrials.org/articles/news/radicalisation-and-extremism-in-albania/> 21/10/2022.
114. Rajhvajn Linda, *Povezanost agresivnosti i sociometrijskog statusa srednjoškolaca*, Filozofski fakultet Zagreb, 2004.
115. Рецић Садуша, „Личност, темперамент и карактер у теорији Ериха Фрома”, *Зборник радова Филозофског факултета ХЛП* (2)/2012, 391–411.

116. Riehle Cornelia, "Europol TE-SAT 2022", *Eucrim*, 8 August 2022.
117. "Rolling updates on coronavirus disease (COVID-19)", *World Health Organization (WHO)*, Updated 31 July 2020.
118. Russell Bertrand, *Power a New Social Analysis*, Routledge Classics, 2004.
119. Savater Fernando, „Tri kratka ogleda o nacionalizmu i terorizmu” (203-208), u: Mikel Asurmendi (ur.), *Identitet i nasilje*, XX vek, Beograd, 2002.
120. Saveski Zdravko, Sadiku Artan, "The Radical Right in Macedonia", *International Policy Analysis*, December 12, 2012.
121. Sandberg Linda, *Fear of violence and gendered power relations. Responses to threats in public space in Sweden*, Umea: Gerum, 2011.
122. Sang-Hunin Choe, "South Korea, Covid-19 Comes With Another Risk: Online Bullies", *The New York Times*, Sept. 19, 2020.
123. Svečin, *Strategija*, Vojnoizdavački zavod – Vojna biblioteka: knj. 17, Beograd 1956 (sa ruskog preveo Višeslav M. Petrović).
124. "Security Incidents in Afghanistan: February-March 2020", *ACLED*, March 17, 2020, <https://acleddata-com./2020/03/17/security-incidents-in-afghanistan-february-march-2020/?> 11/09/2022.
125. Senechal de la Roche Roberta, "Collective Violence as Social Control", *Sociological Forum*, Vol. 11, No. 1, 1996: 97-128.
126. Симеуновић Драган, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
127. Shamakhov V. A., Mezhevich N. M., "Management Quality and Information Quality: Some Results of 2020 for the Post-Soviet Space", *EURASIAN INTEGRATION: economics, law, politics* No 15(3) 2021. pp. 15-21.
128. ShevdaYuri and Joung Ho Park, "Ukraine's Revolution of Dignity: The Dynamics of Euromaidan", *Journal of Eurasian Studies* 7, No. 1, January 2016. 85-91.
130. "Some 2022 Left-Wing Candidates Espouse Troubling Rhetoric on Israel", April 05, 2022. <https://www.adl.org/blog/some-2022-left-wing-candidates-espouse-troubling-rhetoric-on-israel> 21/10/2021.

131. Schrodtt Philip A., "CAMEO: Conflict and Mediation Event Observations Event and Actor Codebook", *The GDELT Project*, 2012. pp. 66–72.
132. Schwarz Jessica, "Violence and Political Order: Galtung, Arendt and Anderson on the Nation-State", *International Relations*, Mar 7, 2019.
134. Staff R. M., "We Fight How We Can': Russian Views on Ukraine's Counteroffensive - How It Happened and What Comes Next", *Russia Matters*, September 16, 2022.
135. Stojanchov Srgjan, „Dvadeset godina od potpisivanja: Ohridski sporazum izdržao test vremena”, *Radio slobodna Evropa*, 13. avgust 2021.
136. Суботић Милован, „Екстремизам косметских Албанаца: Супремација етнонационализма над верским екстремизмом”, *Национални интерес* 3/2017, Институт за политичке студије, Београд, 221–237.
137. Суботић Милован, „Екстремистичке тенденције као препрека у (пре)обликовању политичког идентитета Србије”, *Култура полиса*, бр. 21, 2013, 163–181.
138. Суботић Милован, „Исламистички екстремизам као парадигма верски фундираног насиља”, *Култура полиса*, бр. 20, 2013, 21–39.
139. Суботић Милован, „Миграције данас – носилац материјалних, духовних и многих других размена међу људима и(ли) инструмент за ширење исламистичких идеја у Европу”, у: *Култура безбедности: мигрантске кризе, стање, перспективе, ризици*, ур. Љ. Деспотовић и А. Гајић, Полис Нови Сад и Институт за европске студије, 2017, 81–94.
140. Суботић Милован, „Религијски и етнички контекст стратешке културе Србије”, *Војно дело* 4/2020, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 30–49.
141. Суботић Милован, Димитријевић Иван, „Популизам као генератор десног екстремизма на примеру мигрантске кризе”, *Култура полиса*, год. XVI, br. 38, Novi Sad, 2019, 295–310.
142. Суботић Милован, *Екстремизам под окриљем религије*, Медија центар „Одбрана” и Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2015.

143. Суботић Милован, *Миграције и екстремизам*, Медија центар „Одбрана” и Институт за стратегијска истраживања, 2022.
144. Суботић Милован, Миленковић Милош, „Борба против тероризма из угла редефинисане безбедносне парадигме и теорије политике”, *Војно дело* 2/2018.
145. Суботић Милован, Миленковић Милош, „Екстремизација косовско-метохијског простора као препрека дијалогу”, *Војно дело* 3/2022, 62–73.
146. Subotić Milovan, Mitrović Miroslav, ”Hybrid Nature of Extremism: Cohesive Characteristics of Ethno-Nationalism and Religious Extremism as Generators of Balkan Unsecurity”, *Војно дело, International Edition*, 1/2018. 22-33.
147. Subotić, Milovan, „(Ne)opravdan strah od islamizacije Evrope”, *Viteška kultura – Chivarlous culture*, br. 7, Beograd, 2018 (283–304).
148. ”Terrorism in the EU: terror attacks, deaths and arrests in 2019”, *European Parliament*, July 14, 2020.
149. Teun van Dongen, Eviane Leidig, ”Whose Side Are They on? The Diversity of Far-Right Responses to Covid-19”, *International Centre for Counter-Terrorism (ICCT)*, Aug. 18. 2021.
150. Trifunović Aleksandar, „Intervju sa Žarkom Puhovskim”, *Buka*, 6. jul 2021. <https://6yka.com/novosti/buka-tv-profesor-zarko-puhovski-u-bosni-i-hercegovini-postoje-tri-legalna-nacionalizma>
151. Thakore Ishan, ”Deficit Pushes Morocco to Cut Subsidies”, *Al Jazeera*, May 2, 2019.
152. ”The coronavirus pandemic has brought at least half of the world under lockdown”, *New York Times*, 3 April 2020, and ”Killed - at the time of writing - over half a million people”, *Johns Hopkins University*, 31 July 2020.
153. ”The Nordic Resistance Movement”, Published: 5. 3. 2022, <https://www.adl.org/resources/reports/the-nordic-resistance-movement> 12/10/2022.
154. ”The Sahara Desert Is Expanding: New Study Finds That the World’s Largest Desert Grew by 10 Percent since 1920, Due in Part to Climate Change”, *Science Daily*, March 29, 2018.
155. ”The Status of Violence Extremism in Albania”, *Institute for Democracy and Mediation – IDM*, 2021.

156. "The Strategic Use of Unidentified Armed Groups In Conflict Zones", *ACLEDD, Brining clarity to crisis*, April 9. 2015.
157. "Uppsala Conflict Data Program - About", Archived from the original on 2019-04-03. 21/10/2022.
158. "US Crisis Monitor Update", February 2021, <https://acleddata-com./special-projects/us-crisis-monitor/?> 10/07/2022.
159. Učoa Pablo, „Privreda i rat u Ukrajini: Da li će izazvati novu svetsku krizu”, *BBC Svetski servis*, 15. mart 2022.
160. Farmer Paul, *Pathologies of Power*, University of California Press, 2003.
161. Fassihi Farnaz, "Iran's Leaders See Threats in Iraq and Lebanon Protests", *The New York Times*, Oct. 31, 2019.
162. Felbab-Brown Vanda, "Mexican cartels are providing COVID-19 assistance. Why that's not surprising", *Brookings*, April 27, 2020.
163. Festinger Leon, *A theory of cognitive dissonance*, IL: Row, Peterson, 1957.
164. "Fighting COVID-19 in the Philippines", RTI International, Aug. 14, 2020.
165. Fox, Jonathan., "Toward a dynamic theory of ethno religious conflict", *Journal of Nations and Nationalism* 5, 1999, 431-463.
166. Friedman George, "Notes from Europe's Periphery", *GPF - Geopolitical Futures*, March 22, 2017.
167. From Erih, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Nolit, Beograd 1984.
168. Funk Marco, "Reclaiming Action: Progressive Strategies in Times of Growing Right-Wing "Populism in Denmark, Norway, Sweden and Germany", *Event EU domestic policies*, February 20, 2019.
169. Hajdeger Martin, *Bitak i vreme*, Ultimatum, Beograd, 2022.
170. Harrington Jake, Thompson Jared, "Examining Extremism: Harakat al Shabaab al Mujahideen (al Shabaab)", *Center for Strategic and International Studies* - Washington, September 23, 2021.
171. Harsch Ernest, "The New Face of the Sahel", *Africa Renewal*, August 2017.
172. Hashim Asad, "Thousands gather for anti-government protest in Pakistan", *Aljazeera*, Oct. 16 2020.

173. Haxhijaj Serbeze, "Kosovo Urged to Keep up its Guard against Radicalisation", *BalkanInsight*, December 14, 2021. <https://balkaninsight.com/2021/12/14/kosovo-urged-to-keep-up-its-guard-against-radicalisation/>. 25/11/2021.
174. "High-Level: Commission Expert Group on Radicalisation (HLCEG-R), Final Report", Luxembourg: *Publications Office of the European Union*, 2018.
175. "How Libya Holds the Key to Solving Europe's Migration Crisis", BBC News, July 7, 2018.
176. Hokovsky Radko, "How migrants brought Central Europe together: Visegrád countries might decide they're better off alone if the EU sticks to its guns on migration", *Politico*, July 2, 2016.
177. Homenko Svajtoslav, „Ukrajina i Rusija: Stanje ukrajinske politike posle pola godine rata sa Rusijom”, *BBC News na srpskom*, 19. septembar 2022.
178. Hood Laura, "Belarus protests: why people have been taking to the streets – new data", *The Conversation*, February 4, 2021.
179. HCSS New Political Violence Monitor's 2022.
180. Huesman, R. L., "An Information Processing Model for the Development of Aggression", *Aggressive Behavior*, 1988. pp.13-24.
181. Hutchinson John, "Introduction: Global perspectives on religion, nationalism and politics", u: R. Hefner, J. Hutchinson, S. Mels i drugi (ur.), *Religions in Movement: The Local and the Global in Contemporary Faith Traditions*, London, Routledge, 2013.
182. Hylland Eriksen Thomas, "Multiculturalism in the Nordic countries", *Nordics info*, Aarhus University, February 11, 2019.
183. "Call Unanswered: A Review of Responses to the UN Appeal for a Global Ceasefire", *ACLEDA*, May 13, 2020.
184. Callimachi Rukmini, "Paying Ransoms, Europe Bankrolls Qaeda Terror", *The New York Times*, July 29, 2014.
185. Casla Koldo, "Basque separatist group ETA lowered its weapons 10 years ago. Has reconciliation truly happened?", *Global Voices*, October 19, 2021.

186. Colborne Michael, "Croatia Key to Ukrainian Far-Right's International Ambitions", *BIRN*, July 18, 2019.
187. "Contemporary Violent Leftwing and Anarchist Extremism (VLWAE) in the EU": Analysing Threats and Potential for P/CVE, *Directorate-General for Migration and Home Affairs*. 2021.
188. "COVID-19 Disorder Tracker", https://acleddata-com./analysis/covid-19-disorder-tracker/?_31/07/2021.
189. Crawford James, *The Creation of States in International Law*, Second Edition, Oxford, Clarendon Press, 2006.
190. "Chart of the week: Boko Haram fatalities in 2020", Dec. 7. 2020. <https://reliefweb.int/map/nigeria/chart-week-boko-haram-fatalities-2020> 12/07/2022.
191. Šušnjić Đuro, *Religija II, značenja, teorije, preplitanja, susreti*, Čigoja štampa, Beograd, 2009.
192. Walther Olivier, "The Blurred Boundaries of Political Violence in the Sahel-Sahara", *OECD - Development Matters*, September 29, 2017.
193. "War and COVID-19 in Yemen", *Istituto Affari Internazionali*, October 14, 2020.
194. Wójcik Jan, "Between Moderation and Extremism: The Strange Evolution of Hungarian Far-Right", *European Eye on Radicalization*, 18 November 2019.
195. Young Connla, "PSNI say nothing found after claims of CIRA attack on Enniskillen station", *The Irish News*, 16 March, 2021.
196. Yumul Jan, "Political violence falls in Middle East as living improves", *China Daily*, March 03, 2022.

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА”

Београд, Браће Југовића 19

e-mail: medijacentar@mod.gov.rs

www.odbrana.mod.gov.rs

Продаја

011/3201-810, 3241-254

e-mail: komercijala@mod.gov.rs

Књижара

Београд, Васе Чарапића 22

тел. 011/2184-925

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

911.3::327(497)(082)
351.861(497.11)(082)

БУДУЋНОСТ и безбедност : трендови од значаја за безбедност Републике Србије / [уредник Снежана Ђокић]. – 1. изд. – Београд : Медија центар „Одбрана”, 2025 (Београд : Војна штампарија). – 666 стр. : илустр. ; 23 см. – (Библиотека Војна књига ; књ. бр. 2665. Едиција Зборници)

Тираж 150. – Стр. 13-18: Предговор / Мирослав Митровић. – Белешка о ауторима: стр. 657-658. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз свако поглавље. – Summary.

ISBN 978-86-335-0879-7

- а) Геополитика – Балканске државе – Зборници
- б) Безбедносни систем – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 164159241